

Харківський державний університет

На правах рукопису

НІМЕЦЬ Людмила Миколаївна

Міссес, -

КОНСТРУКТИВНО - ГЕОГРАФІЧНА ОСНОВА БЕЗПЕРЕРВНОЇ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Спеціальність 11.00.11. - конструктивна географія
та раціональне використання природних ресурсів

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Харків - 1995

51.9

ДВ 33.190

Дисертація в рукописі

Роботу виконано на кафедрі географії геолого-географічного університету

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00761273 (Q)

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор

Офіційні опоненти:

доктор географічних наук КОВАЛЬОВ Олександр Павлович,
кандидат географічних наук ШУЛЬЖЕНКО Леонід Семенович

Провідна організація:

Дніпропетровський державний університет

Захист відбудеться "10 жовтня" 1995 року о 12 годині на засіданні Спеціалізованої Вченої Ради Д.02.02.01 в Харківському державному університеті за адресою:

310077, Харків-77, майд. Свободи, 4, геолого-географічний факультет, ауд. 5-87

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського державного університету за адресою:

310077, Харків-77, майд. Свободи, 4, ЛНБ.

Автореферат розіслано "14 вересня" 1995 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої Вченої Ради

П.В.Ковальов

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ. Традиційна взаємодія суспільства та природи веде людство до глобальної екологічної кризи. На сучасному етапі розвиток географічного процесу визначається здебільшого факторами соціального рівня організації суспільства і має небезпечний для існування людства напрямок. Майбутнє цивілізації залежить від того, як швидко та ефективно людство скорегує траєкторію геопроцесу. Шляхи досягнення гармонії у взаємодії суспільства та природи визначає конструктивна географія, що є теоретичною основою регулювання геопроцесу. Вихід суспільства з його господарської сфери на оптимальну взаємодію з природним оточенням є неможливим без досягнення відповідного рівня екологічної культури, цілеспрямованої зміни людських якостей: формування нового екологічного мислення, екологічної свідомості, як кожної окремої особистості, так і суспільства у цілому. Назріла екологічна революція в галузі освіти та виховання; вкрай потрібна стратегічна програма безперервної екологічної освіти та виховання (далі по тексту-ЕОВ) на протязі всього життя людини. Актуальність теми досліджень визначається необхідністю реалізації ЕОВ як засобу конструктивно-географічного підходу в вирішенні проблеми оптимізації взаємовідносин суспільства та природи.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ-безперервна ЕОВ, як аспект конструктивної географії.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ- географічна основа безперервної ЕОВ особистості на дошкільному та шкільному рівнях.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ- створення ефективною системи формування конструктивно - географічної основи безперервної ЕОВ особистості, як необхідної умови корекції географічного процесу.

ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ:

1. Визначення та обґрунтування ролі конструктивної географії в безперервній ЕОВ, формуванні та розвитку особистості.
2. Визначення та обґрунтування ролі особистісного і системного підходів в формуванні географічної основи ЕОВ.
3. Розробка інтегрованої системи розвитку географічної основи безперервної ЕОВ.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕНЬ: діалектико-матеріалістична теорія єдності природи та суспільства, їх історичного взаємозв'язку; конструктивно-географічна концепція розвитку гео-

процесу та оптимізації взаємовідносин суспільства і природи; вчення про географічну оболонку Землі; теорія пізнання; системний підхід.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ: аналіз літературних джерел, статистична обробка емпіричного матеріалу, математичне моделювання, комп'ютерний експеримент, тощо.

НАУКОВА НОВИЗНА РОБОТИ: вперше визначено безперервну ЕОВ як аспект конструктивної географії, засіб реалізації конструктивно-географічного підходу в оптимізації взаємодії суспільства та природи; визначено конструктивно-географічні принципи формування змісту та реалізації ЕОВ; обґрунтовано використання аналізу понятійного апарату для вдосконалення внутрішніх та міжпредметних зв'язків, моделювання навчальних планів та програм дисциплін, що забезпечують формування екологічної культури; вперше розроблено інтегровану систему розвитку географічної основи ЕОВ; обґрунтовано можливості управління ЕОВ на основі системного підходу з використанням ПЕОМ.

ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВИКОНАНОЇ РОБОТИ: отримали подальший розвиток і обґрунтування уявлення про те, що ЕОВ є аспектом географічної науки; розглянуто особливості формування соціального замовлення на ЕОВ з точки зору системного підходу; розроблено принципи моделювання навчальних програм з дисциплін екологічної спрямованості; вперше запропонована інтегрована система розвитку географічної основи екологічної культури особистості, яка дає змогу реалізувати нові підходи в ЕОВ. Отримані результати можуть бути покладені в основу розробки концепції та практичної реалізації безперервної ЕОВ особистості, використані при підготовці та фаховій перепідготовці спеціалістів, при розробці навчальних планів та програм з урахуванням профілювання навчальних закладів, умов навчання, тощо.

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ - результати досліджень доповідались на 8 з'їзді Географічного Товариства СРСР (Київ), науковій конференції по підвищенню світоглядної спрямованості викладання географії (Перм), міжнародній науково-практичній конференції з проблем створення системи ЕОВ в Україні (Харків), 1 міжнародній науково - практичній конференції з проблем виховання молоді (Харків), міжнародному семінарі з проблем роботи з обдарованими дітьми (Полтава), наукових семінарах кафедри гео-

кології та конструктивної географії Харківського державного університету, семінарах для вчителів та вихователів дошкільних закладів Харкова. Дисертант має 10 наукових публікацій, в тому числі 8 - з теми дисертації.

НА ЗАХИСТ ВИНОСЯТЬСЯ ТАКІ ПОЛОЖЕННЯ:

1. Безперервна ЕОВ є аспектом конструктивної географії, одним із засобів реалізації конструктивно-географічного підходу в регулюванні геопростору.

2. Особистісний підхід в формуванні конструктивно-географічної основи є необхідною умовою досягнення високих рівнів екологічної свідомості й культури суспільства.

3. Інтегрована система розвитку географічної основи екологічної свідомості та культури особистості є організаційно-технологічним засобом реалізації безперервної ЕОВ.

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ. Дисертація складається із вступу, п'яти глав, висновків, списку літератури і додатку. Загальний обсяг роботи 171 сторінка, в тому числі 148 сторінок друкованого тексту, 10 таблиць та 25 малюнків. Додаток включає 18 нафменувань, список літератури вміщує 308 назв праць вітчизняних і закордонних авторів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ.

У "ВСТУПІ" обґрунтована актуальність досліджуваної проблеми, окреслено об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення, апробацію результатів, викладені основні положення, що виносяться на захист.

У першій главі "ОБґРУНТУВАННЯ ПОСТАНОВКИ ДОСЛІДЖЕНЬ" приведено результати аналізу літературних джерел з проблеми, що досліджується. Останнім часом багато уваги привертають географічні аспекти ЕОВ (Г.О.Білявський, І.П.Герасимов, О.М.Маринич, В.Ю.Некос, А.Н.Некос, В.П.Руденко, Ю.Ю.Туниця, І.Г.Черваньов, Г.І.Швебс, П.Г.Шищенко та ін.). Теоретичним питанням географічних досліджень взаємодії суспільства та природного оточення присвячено роботи Ю.О.Амброза, В.О.Бокова, І.П.Герасимова, О.П.Ковальова, І.М.Коротуна, В.Ю.Некоса, В.С.Преображенського, та ін. Питання ландшафтно-екологічного прогнозу досліджували М.Д.Гродзинський, І.П.Ковальчук, В.Ю.Некос, Г.В.Пасічний, П.Г.Шищенко та ін. Питанням екологічного картографування присвячені роботи І.Ю.Левицького, Л.Г.Руденка та ін. Соціальні та

економічні аспекти еколого-географічних досліджень розглянуто В.О.Боковим, А.П.Голіковим, Л.М.Горевим, О.Г.Топчієвим, Г.І.Швебсом, М.І.Шербанем та ін. Особливості підготовки вчителів географії з питань ЕОБ розглянуто в роботах А.С.Волкової, А.Н.Некос, Г.В.Пасічного, Ф.В.Подорвана, І.П.Половизи та ін. Багато досліджень присвячено питанням ЕОБ в дошкільних закладах та школі (А.С.Волкова, С.М.Ніколаєва, В.О.Сухомлинський, І.Г.Черваньов, Г.І.Швебс та ін.). Визначені мета і завдання ЕОБ (А.М.Галеєва, І.Д.Зверев, А.Н.Захлебний, А.М.Кочергін, В.М.Некос, А.Н.Некос, О.С.Сластьоніна, І.Т.Сураєгіна та ін.). Деякі розбіжності спостерігаються у визначенні принципів та змісту ЕОБ. Наявність цих елементів доводить відносну розвиненість і деяку теоретичну обгрунтованість існуючої системи ЕОБ. Проте в її практичній реалізації спостерігаються істотні недоліки: недостатньо усвідомлено значення географії в ЕОБ як інтегруючої науки про довкілля; недосить чітко визначено значення та місце ЕОБ у процесі морального становлення та виховання особистості; у формуванні змісту та впровадженні ЕОБ практично не використовуються особистісний та системний підходи; існуюча система ЕОБ не орієнтована на випереджаче формування екологічних знань та переконань. На підставі цього обгрунтовано висновок, що існуюча нині система ЕОБ об'єктивно недостатньо спроможна істотно підвищити рівень екологічної свідомості та культури; зазначені загальні недоліки мають системний характер і їх усунення потребує корінної зміни цієї системи. Це частково враховано при розробці єдиної системи безперервної ЕОБ, різні аспекти якої обгрунтовані і освітлені в працях О.М.Адаменка, С.О.Жерліцина, О.М.Маринича, В.В.Некоса, А.Н.Некос, М.М.Падуна і Г.О.Білявського, Ф.В.Подорвана, Г.І.Швебса та ін. На наш погляд, найбільш ефективною є структура єдиної системи безперервної ЕОБ в Україні, розроблена під керівництвом В.В.Некоса. В ній виділені різні: а) дошкільний; б) шкільний; в) ВУЗівський; г) післяВУЗівський; д) масової ЕОБ. Дисертаційна робота спрямована на обгрунтування та розробку принципово нового, конструктивно-географічного підходу в ЕОБ.

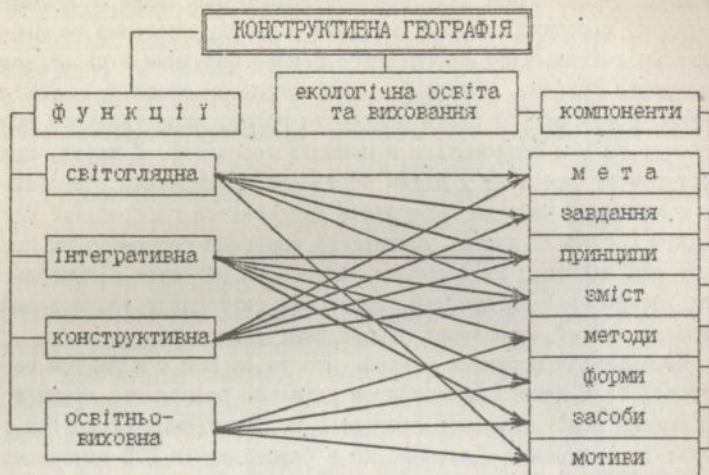
У главі 2 "ГЕОГРАФІЯ ЯК ОСНОВА БЕЗПЕРЕРВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ" розглянуто вплив конструктивної географії на формування окремих елементів екологічної культури, свідомості та світогляду людини, а також компонентів ЕОБ. Фор-

мування екологічної культури нерозривно пов'язане з особливостями, віковими закономірностями розвитку мислення та пізнавальної діяльності особистості. Велике значення в цьому має географія. Зокрема, показано, що просторово-часова орієнтація дитини розвивається більш швидко та повно, якщо уявлення про простір та час засвоюються з позицій географії. У школі, при поступовому розвитку у дітей абстрактного мислення все більшого значення набуває інтегруюча властивість географії. У середніх і старших класах розвиткові значення географічних понять доповнюється їх істотним впливом на розвиток пізнавальних інтересів і здібностей, формування світогляду, задоволення творчих потреб, зародження професійних інтересів, тощо.

Продовжуючи розвиток уявлень про те, що ЕОВ є аспектом географії (А.Н.Некос), дисертантом детально розглянуто механізми впливу конструктивної географії на формування екологічної культури. Зокрема, в'ясовано, що в безперервній ЕОВ одночасно реалізуються чотири основні функції конструктивної географії. Найбільш істотний їх вплив на окремі компоненти ЕОВ відображено на малюнку 1.

1. Світоглядна функція географії приводить до збагачення понятійного апарату філософії. Визначні географічні відкриття і постійне накопичення знань про ойкумену дають багатий фактичний матеріал для усвідомлення, філософського узагальнення і обґрунтування різних гіпотез про побудову довкілля. Багато філософських понять і категорій розроблено географічною наукою і використовуються в дослідженнях проблем співвідношення суспільства та природи. Географічні знання дають змогу поглиблювати уявлення про закони розвитку матеріального світу. Географія активно сприяє формуванню сучасного наукового світогляду, закладає основи екологічної культури та свідомості.

2. Інтегративна функція географії обумовлена особливостями предмету дослідження - географічної оболонки Землі. Остання є областю взаємодії та взаємопроникнення основних сфер планети: атмосфери, гідросфери, літосфери та біосфери, які є об'єктами різноманітної по масштабу та інтенсивності дії людини. Природничі науки - фізика, хімія, біологія, геологія - вивчають окремі компоненти географічної оболонки і тому пояснюють часткові сторони процесів, що відбуваються в ній. Знання кожної із названих наук, взятих окремо, необхідні, але недостатні для ці-

Мал.1.Схема конструктивно-географічної основи екологічної освіти та виховання

лісного розуміння закономірностей формування і розвитку природних об'єктів і систем-для цього потрібен аналіз всієї сукупності діючих факторів.Таким інтегральним підходом володіє лише географія,яка саме тому забезпечує формування найбільш повної і цілісної системи знань про природні системи різних рівнів та їх взаємодію.Зважаючи на те,що в формуванні екологічного світогляду велике значення мають міжпредметні зв'язки,зрозуміло,що основою ЕОЕ повинна бути географія,спроможна своїм змістом, предметом досліджень і пізнання адекватно їх реалізувати. Спроможність географії інтегрувати екологічні знання, що є недосяжним для інших природничих наук, дозволяє розглядати географічну освіту як фундаментальну основу ЕОЕ.

3.Конструктивна функція географії сформувалась у зв'язку з розвитком конструктивної географії, основною метою якої є пошук шляхів оптимізації взаємодії суспільства та природи.. Конструктивна географія зосередила в собі основні дослідження екологічних проблем,які орієнтовані не тільки на передбачення наслідків втручання людини в природу, але і на оптимізацію і управління цим процесом.Можливість комплексно та ін-

тегрально досліджувати екологічні проблеми різних рівнів, обґрунтовано оцінювати перспективи взаємодії суспільства та природи, знаходити шляхи досягнення їх гармонії надає конструктивно-географічному підходу універсального характеру. В процесі оптимізації взаємодії суспільства та природи безперервна ЕОВ є одним із засобів практичної реалізації конструктивно-географічного підходу і тому повинна розглядатись як важливий аспект конструктивної географії.

4. Освітньо-виховна функція географії реалізується безпосередньо в ЕОВ і сприяє послідовному формуванню цілісної системи екологічних знань та переконань, тобто, географічна освіта є найбільш загальною основою ЕОВ. Вона дозволяє інтегрувати і узагальнювати знання інших галузей природничих наук, створюючи єдину понятійну базу формування екологічної культури. Тому створення і втілення єдиної системи безперервної ЕОВ, побудованої на нових підходах, потребує корінної перебудови географічної освіти з урахуванням її нових завдань.

Проведений автором аналіз дозволяє вперше обґрунтувати висновок про те, що ЕОВ є одним із аспектів саме конструктивної географії, одним із засобів практичного досягнення її основної мети-оптимізації відносин суспільства та природи. Дісертація доповнює принципи ЕОВ ще трьома, які відображають суть конструктивно-географічного підходу: принцип ціннісної орієнтації ЕОВ (визначає обґрунтовані пріоритети моральних цінностей особистості та суспільства у природокористуванні); принцип діяльнісної орієнтації ЕОВ (визначає вибір найбільш оптимального екологічно безпечного виду діяльності у природокористуванні); принцип випередження ЕОВ (визначає врахування не тільки існуючого, але й прогнозованого стану екологічних систем, тобто, врахування еволюції геопроецесу).

Елементи екологічної культури повинні формуватись та вдосконалюватись відповідно до потенційних можливостей конкретної особистості. Система екологічних знань, цінностей, переконань, принципи та норми відношення людини до природи формуються в залежності від динаміки розвитку особистості, її пізнавальних інтересів та потреб, психологічних особливостей, моральної орієнтації, соціального оточення, тощо. Отже, ефективність ЕОВ визначається точністю оцінки та повнотою врахування зазначених факторів. Завдання полягає у тому, щоб найбільш

повно розкрити природні задатки та здібності особистості, забезпечити її найбільш повний розвиток як основу формування високих рівнів екологічної культури. В цьому полягає суть особистісного підходу в ЕОБ; його реалізація вимагає ефективної діагностики поточного рівня екологічної культури особистості в процесі безперервної ЕОБ. Для цього за участю дисертанта розроблено принципи функціонування психологічного моніторингу. Детальний аналіз можливостей та умов реалізації розглянутих функцій і принципів конструктивної географії в ЕОБ є основним змістом наступних глав дисертації.

В главі 3 "АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ" детально розглянуто особливості реалізації ЕОБ у сучасних дошкільних та шкільних навчальних закладах. Аналіз літературних джерел, методичних розробок та даних експериментів, які проводились у дошкільних і шкільних навчальних закладах України різними дослідниками на протязі останніх років, дозволяє зробити загальний висновок, що організація ЕОБ на цих рівнях не відповідає новим завданням у формуванні екологічної культури і потребує корінної перебудови з урахуванням національних особливостей становлення державності України. Основні недоліки існуючої системи ЕОБ на дошкільному та шкільному рівнях узагальнено можна визначити таким чином:

1. Не втілена єдина система безперервної ЕОБ, що призводить до порушення безперервності та послідовності в формуванні екологічних знань та переконань. Існуючі програми дошкільного виховання не зорієнтовані на формування початкової системи екологічних понять. В школі екологічні поняття формуються переважно немотивовано-без опори на пізнавальні інтереси, життєвий досвід учнів, вивчений раніше матеріал.

2. Не розроблені психологічні основи формування екологічних понять, які б враховували вікові психофізіологічні особливості дітей. Практично відсутні науково обгрунтовані принципи відбору змісту, структура екологічного виховання у поза-класній і позашкільній діяльності. Не визначені ефективні форми взаємодії в ЕОБ навчального закладу, сім'ї, позашкільних та громадських організацій.

3. Обмежено використовуються можливості географії у формуванні понятійної бази екологічної культури. Практично не реа-

лізується інтегративний потенціал географії, недостатньо враховуються її міжпредметні зв'язки з іншими природничими, гуманітарними та суспільними науками.

4.Порушено принципи єдності навчання та діяльності, а також постійної зашаданості екологічних знань, які, не знаходячи постійного практичного використання, не перетворюються в екологічні переконання, в домінуючий мотив діяльності.

5.Не розроблено засоби управління формуванням екологічних знань та переконань.

6.Відсутня спеціальна підготовка з методики ЕОБ у вихователів дошкільних закладів, вчителів початкових класів, викладачів гуманітарних та суспільних дисциплін.

У главі 4 "СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У БЕЗПЕРЕРВНІЙ ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ ТА ВИХОВАННІ" обґрунтовується необхідність системного підходу в безперервній ЕОБ, яка є великою складною динамічною відкритою системою. Використання системного підходу у дослідженні та організації системи безперервної ЕОБ визначається необхідністю: втілення нових підходів до формування змісту шкільної географії та навчальних дисциплін екологічної спрямованості; управління процесом формування географічної основи екологічної культури та розвитку особистості взагалі.

Враховання в ЕОБ індивідуальності дитини потребує розробки нових системних принципів побудови навчальних дисциплін. Забезпечення високого рівня варіабельності навчальних програм при збереженні необхідного обсягу понятійного апарату дозволить диференціювати навчальний матеріал відповідно до пізнавальних інтересів, активності та потреб конкретної дитини. Для цього потрібна розробка системними методами засобів генерування навчальних програм різної складності на основі моделі ієрархічної системи екологічних понять. Важливо, щоб кожний учень усвідомив системність екологічних знань. Тому потрібна побудова навчальних дисциплін на основі змістового аналізу понятійного апарату, аналізу ієрархії системи понять з точки зору їх співвідносності, відношення їх загальності, взаємобумовленості та взаємозв'язку. Такий підхід в організації ЕОБ різко підвищує актуальність міжпредметних зв'язків. Застосування системного підходу в управлінні формуванням екологічної культури обумовлено складністю та багаторівневістю цього процесу. В системі безперервної ЕОБ формування ок-

ремях складових екологічної культури відбувається послідовно та безперервно на протязі всього життя людини, проходячи декілька етапів (рівнів) ЕОБ, на кожному з яких переважають різні методи, форми, засоби та інші компоненти ЕОБ, об'єднані в єдину систему, що саме і забезпечує безперервність та послідовність процесу ЕОБ. Гармонійне поєднання всіх компонентів ЕОБ, можливість селективного управління формуванням окремих складових екологічної культури сприяє досягненню потрібного її рівня оптимальним шляхом з урахуванням індивідуальності кожної людини. Всі, зазначені вище питання організації та управління ЕОБ, потребують створення методів та засобів аналізу системи наукових понять, на якій побудовано навчальний процес. Це завдання вирішується коректно лише за умови використання ідеології та методології системного підходу.

Дисертантом побудована загальна система формування екологічної культури. Вона об'єднує п'ять підсистем: об'єкту (суспільство та особистість); діяльнісну (природокористування); переоцінки (формування соціального замовлення на ЕОБ); технологічну (реалізація ЕОБ); формувчу (формування екологічної культури).

Глава 5 "ІНТЕГРОВАНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ" присвячена детальному опису інтегрованої системи формування географічної основи безперервної ЕОБ (далі по тексті - інтегрована система), яка розглядається як організаційна та технологічна основа ЕОБ. Створення системної концепції організації ЕОБ визначає можливість розробки принципово нових варіантів дошкільної та шкільної ЕОБ у навчальних закладах різного типу за заданим соціальним замовленням шляхом цілеспрямованої зміни структури кожної підсистеми і системи в цілому. Визначено структуру, мету, завдання та принципи функціонування інтегрованої системи та її підсистем. Інтегрована система включає чотири підсистеми, які описані далі.

Підсистема формування екологічних знань (навчально-виховний процес) забезпечує виконання навчальних і виховних заходів. Розкрито необхідні перетворення навчально-виховного процесу: він повинен базуватися на засадах педагогіки співробітництва, прогресивних методах навчання, втіленні індивідуально-диференційованого підходу, врахуванні соціального оточе-

ння та психологічних особливостей кожної дитини, тощо. Географічна освіта, як основа ЕОЕ, повинна спиратися на сучасний науковий понятійний апарат, навчальні програми, побудовані за принципами системного підходу, повну реалізацію інтегративного потенціалу географії, врахування внутрішніх і міжпредметних зв'язків і таке інше. За участі дисертанта розроблено модель понятійного апарату екологічних дисциплін, яка дозволяє на основі аналізу його предметно-логічної та дидактико-логічної структури здійснювати моделювання, комунікацію та оптимізацію навчальних планів, програм. Обгрунтована необхідність виділення інваріантних базових (проміжних) та варіативних рівнів екологічних понять для кожного рівня ЕОЕ. Це дає змогу оптимально зважати на профілювання навчального закладу, забезпечити єдині вимоги, послідовність та безперервність ЕОЕ, визначає можливість планування, оптимізації та управління процесом ЕОЕ. За участі автора розроблено оригінальну методику управління пізнавальною активністю учнів. В її основу покладено психологічний аналіз основного діалектичного протиріччя процесу пізнання - між потрібним і дійсним рівнями знань людини. В залежності від їх співвідношення визначені верхній та нижній критичні рівні, які обмежують зону найвищої пізнавальної активності. Завдання вчителя полягає в тому, щоб, комбінуючи форми та методи навчання, складність навчального матеріалу і враховуючи психологічні особливості дітей (зокрема, їх індивідуальну здібність до навчання), утримувати всіх їх у цій зоні. Показано, що в безперервній ЕОЕ вирішальне значення для формування пізнавальної активності має співвідношення запланованої інтенсивності навчання (згідно навчальній програмі) та індивідуальної потенційної інтенсивності навчання (здібності до навчання) учня. Виходячи з цього, визначаються критерії та показники оптимальних умов реалізації ЕОЕ.

Підсистема морально-інтелектуального стимулювання розвитку екологічної культури, доповнюючи навчально-виховний процес і поєднуючи його з позакласною та позашкільною роботою, дає можливість ефективно реалізувати особистісний підхід в ЕОЕ шляхом врахування індивідуальності кожного школяра. Система теоретичних знань, додаткових та закріплюючих заходів з тематики, що визначається пізнавальними та творчими запитаними дітей, "замовленням" навчального процесу, тощо, дає змогу не

тільки доповнювати та вдосконалювати екологічні знання, перетворювати їх в екологічні переконання, але і коректувати цей процес. Інтегруючою основою в цьому є понятійний апарат. Ціле-спрямоване управління цією системою дозволяє ефективно корегувати процес формування екологічної культури. Така координація в інтегрованій системі всіх видів і ланок навчальної та виховної діяльності забезпечує досягнення найвищого розвиткового та виховного ефекту БОВ, що є неможливим в існуючій організації шкільного навчання.

Психологічний моніторинг (психодіагностика стану екологічної культури) є системою спеціальних заходів для контролю за розвитком екологічної культури школярів і його корегування - психологічного тестування, анкетування, аналізу, узагальнення, зберігання інформації, моделювання особистості, обґрунтування корегуючих дій, тощо.

Підсистема угодження та управління забезпечує реалізацію системних зв'язків, адекватну реакцію на зовнішні дії, оптимізацію функціонування інтегрованої системи. Зокрема, блок угодження дає змогу реалізувати комунікаційну функцію понятійного апарату (на основі його моделі). За участю автора розроблено принципи комунікації навчальних програм, які дозволяють в діалоговому режимі на ПЕОМ моделювати та оптимізувати навчальні плани та програми. Гнучкість управління інтегрованою системою і окремими підсистемами забезпечує високий рівень її адаптованості до змін соціального замовлення на БОВ, умов його реалізації, профілювання навчальних закладів, тощо.

Описана інтегрована система орієнтована на використання ПЕОМ. Окрім традиційних задач, пов'язаних з обробкою інформації (бази та банки даних), передбачено використання пакетів спеціальних прикладних програм, які забезпечують ефективне функціонування кожної із підсистем. Таким чином, дисертантом розроблені та обґрунтовані структура і зміст сучасної комп'ютерної технології навчання, яка адаптована до потреб формування географічної основи екологічної культури людини.

У "ВИСНОВКАХ" узагальнюються отримані результати:

1. Визначено роль і значення географічних я понять у процесі формування і розвитку екологічної культури особистості. Ефективна реалізація світоглядної, інтегративної, конструктивної

та освітньо-виховної функції конструктивної географії в безперервній ЕОВ дозволяє істотно розширити можливості раннього формування основних екологічних уявлень та понять, спонукає до більш швидкого і ефективного розвитку основи системи екологічних понять, що є понятійною базою для формування високих рівнів екологічної культури.

2. Обгрунтовано ведучу роль конструктивної географії у безперервній ЕОВ, яка вперше розглянута значно загальніше, ніж з точки зору традиційних дидактико-педагогічних уявлень. Дисертант доводить, що ЕОВ є одним з аспектів конструктивної географії, засобом реалізації конструктивно-географічного підходу в оптимізації взаємодії суспільства та природи. Вперше сформульовано конструктивно-географічні принципи ЕОВ: ціннісної, діяльнісної орієнтації та випереджувачого характеру ЕОВ.

3. Обгрунтовано необхідність особистісного підходу у формуванні географічної основи безперервної ЕОВ. Показано, що зміщення акценту в ЕОВ із суспільної на особисту свідомість є важливою і необхідною умовою досягнення високого рівня екологічної культури. Особистісний підхід дозволяє врахувати психологічні особливості кожної дитини, знайти найбільш оптимальні шляхи формування екологічного світогляду і культури, здійснити ефективне управління цим процесом.

4. Обгрунтовано використання системного підходу в організації та реалізації безперервної ЕОВ. Розглянуто можливості застосування системного підходу у формуванні змісту ЕОВ. Вперше пропонуються конкретні методи обгрунтування та виділення інваріантних та варіативних рівнів екологічних понять, що забезпечують плановість, безперервність, послідовність та управління процесом ЕОВ.

5. Розкрито суть та зміст безперервної ЕОВ в дошкільному і шкільному віці. Визначено принципи формування змісту ЕОВ, навчальних планів та програм шкільних предметів екологічної спрямованості з урахуванням внутрішніх і міжпредметних зв'язків на географічній основі, психологічних особливостей школярів, конкретних умов навчально-виховного процесу. Визначено методи та умови реалізації змісту ЕОВ для формування нового, більш високого рівня екологічної культури.

6. Вперше розроблено інтегровану систему розвитку географічної основи безперервної ЕОВ. Вона поєднує підсистеми фор-

мування екологічних знань, морально-інтелектуального стимулювання розвитку географічної основи екологічної культури, психологічного моніторингу, узгодження та управління і забезпечує ефективну реалізацію розглянутих вище функцій та принципів конструктивної географії, а саме: визначення та обґрунтування інваріантних базових рівнів екологічних понять і моделювання навчальних програм на основі аналізу понятійного апарату; врахування індивідуальних особливостей дошкільників та школярів у діагностиці та формуванні екологічної культури особистості; оптимізацію процесу безперервної ЕОВ на основі аналізу понятійного апарату; морально-інтелектуальне стимулювання розвитку індивідуальних здібностей дітей і формування географічної основи екологічної культури особистості; підвищення ефективності ЕОВ особистості засобами управління пізнавальною активністю та творчою діяльністю школярів; адаптованість до соціального замовлення, умов навчання, особливостей контингенту школярів, профілювання навчального закладу, тощо.

Інтегрована система передбачає використання ПЕОМ у всіх підсистемах і на всіх етапах функціонування, що дозволяє розглядати її як основу комп'ютерної технології безперервної ЕОВ і формування екологічної культури особистості. В даній роботі інтегрована система є необхідною умовою, засобом реалізації ЕОВ, а не методичною розробкою педагогічної системи.

Основні положення дисертації висвітлено в публікаціях:

1. Интегрированная система развития личности в школе нового типа (психолого - педагогический аспект). Харків, "Ирвин", 1994, 79 с. Співавт.: К. А. Німець, В. П. Федоров.

2. Природоохранное образование и воспитание школьников: проблемы и перспективы. // Современные проблемы географии. Тезисы доп. конф. "Пути повышения мировоззренческой направленности преподавания географии и проблемы географии". Перм, 1985, с. 173

3. Реальные и потенциальные возможности школьной географии в природоохранительном образовании и воспитании школьников. // География и проблемы идейно-политического воспитания, образования и культуры. Тезисы доп. на 8 в'їзді ГТ СРСР, Ленінград, 1985, с. 35-37. Співавт.: Г. П. Дубинський, І. Г. Черваньов, В. М. Кравченко.

4. Реализация непрерывного экологического образования и воспитания в интегрированной системе обучения, воспитания и

развития личности. // Проблемы создания единой системы экологического образования и воспитания в Украине. Тези доп. міжнарод. наук.-практ. конф. "Проблеми розробки єдиної системи ЗОВ в Україні". Харків, 1994, с. 9-10. Співавт.: В. Ю. Некос, К. А. Німець.

5. Оптимізація внутріпредметних і міжпредметних зв'язів в єдиній системі неперервного екологічного освіти і виховання в Україні. Тези доп. міжнарод. наук.-практ. конф. "Проблеми розробки єдиної системи ЗОВ в Україні". Харків, 1994, с. 70-72. Співавт.: К. А. Німець, О. Г. Шатровський.

6. Психолого-педагогічні основи екологічного освіти і виховання дошкільників і молодших школярів. // Проблеми створення єдиної системи екологічного освіти і виховання в Україні. Тези доп. міжнарод. наук.-практ. конф. "Проблеми розробки єдиної системи ЗОВ в Україні". Харків, 1994, с. 133 - 135. Співавт.: О. Г. Шатровський.

7. Екологічне виховання як фактор формування екологічної культури особистості. // Високі технології виховання. Мат. 1 Міжнарод. конф. Харків, ХДУ, 1995, с. 193-196. Співавт.: К. А. Німець.

8. Використання картографічних матеріалів в екологічній освіті та вихованні школярів. // Тези доп. і повідомл. наук.-метод. семінар. виклад. університ. та засід. Секції геогр. картогр. Навч.-метод. Ради з геогр. Євразійської асоц. універ. Харків, 1995, с. 53-54.

Дисертант вважає своїм приємним обов'язком висловити глибоку подяку науковому керівникові проф. В. Ю. Некосу, співробітникам кафедри геоєкології та конструктивної географії за допомогу і поради в проведенні наукових досліджень та підготовці дисертації.

ЛНБ ім. В. Стефанишина
АН України

Немец Л.Н. Конструктивно - географическая основа непрерывного экологического образования и воспитания личности. Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 11.00.11 - конструктивная география и рациональное использование природных ресурсов. Харьковский государственный университет, Харьков, 1995.

Исследована существующая система экологического образования и воспитания (ЭОВ), показано, что ЭОВ является аспектом конструктивной географии, обоснована необходимость личностного и системного подходов в ЭОВ, разработана интегрированная система формирования географической основы экологической культуры.

Nemetz L.N. The constructive geographic principle of continuous ecologic education of personal development. The dissertation (manuscript) on the competition for the scientific degree of the Candidate of geographic science on the speciality 11.00.11- constructive geography and the rational use of nature. Kharkov State University, Kharkov, 1995.

There in this dissertation is examined the existing system of ecological education (EE), shown that EE is the aspect of constructive geography, there is also based the necessity of personal and systematic approach in EE, developed the integrative system of developing the geographic basis of ecologic culture.

Ключові слова:

Конструктивна географія, екологічна освіта та виховання, геопроцес, інтегрована система

Підписано до друку 12 вересня 1995 р. Формат 60 x 84 1/16
Папір тип. Умов. друк. л. 1,0. Обл. вид. л. 1,0. Самовлення н. 116
Тираж 70 прим. Безкоштовно.

Друкарня ОНТІ, м. Харків

114082

AB 33.190